

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Hovets dräkter – tradition och förnyelse

Av Lis Granlund

Hovets dräkter. Red. av *Lena Rangström*. Livrustkammaren, Stockholm, och Bra Böcker, Höganäs 1994. 152 s., ill.

Överintendenten för Livrustkammaren, Agneta Lundström, har i sitt förord givit uttryck för sin institutions målsättning: att sätta in alla föremål i ett historiskt, konst- och kulturhistoriskt och lärdomshistoriskt sammanhang med tonvikt på fest och ceremonier vid det svenska hovet. Av Livrustkammarens besöksiffror framgår det att man lyckats. Intressanta utställningar och publikationer, Riddarklubben, vykort och annorlunda souvenirer förstärker intrycket av succé. Institutionen låter sina utställningar följas upp av lättlästa böcker som fokuserar ämnet – och håller utställningarna kvar i publikens minne.

Boken *Hovets dräkter* kom till i samband med utställningen *Hovdräkt anbefalles* 1994/1995. Den innehåller tio uppsatser av åtta författare. Lena Rangström har lyckats att redigera materialet till en helhet trots vissa upprepningar som inte kan undvikas, då åtta författare behandlar samma ämne. Ett fascinerande bildmaterial kryddar publikationen.

I uppsatsen *Den svenska hovdräkten – nationell och europeisk* nämner *Lena Rangström* bl.a. det som idag brukar stå nederst på somliga inbjudningskort och på alla de kungliga till årets officiella middagar: "Damer aftontoilette, Herrar civil högtidsdräkt", vilket betyder lång finklänning för damer och frack med vit väst och fluga för herrar. Dock kan folkdräkt bäras av såväl kvinnor och män – en fråga som jag ofta har fått besvara under min tjänstgöring på Husgerådskammaren. Gästerna klär sig alltid i sina bästa kläder, men när Kungaparet bjuder är det inte endast gästerna som gör sitt bästa. För en del

av personalen kommer de vackra livréerna fram och för en annan del den eleganta hovuniformen och sedan 1988 den moderna kvinnliga hovdräkten.

Sedan 1600-talet finns ett antal livréer bevarade i Livrustkammaren. I inventarierna kan man följa vardags- och högtidslivréer för de olika kategorierna av hovets personal. Under Gustav II Adolfs och Kristinas tid hölls dräkterna i Vasaättens gula och svarta färger. Med Karl X Gustavs pfalziska dynasti syddes livréerna i blått och silver och under 1700-talet dominerade blått och gult.

För hovens damer och herrar användes de samtida modedräkterna. På 1500-talet var den spanska hovstilen härskande i Europa. Den ledande experten på området var italienaren Baldassare Castiglione, som i en bok utkommen 1528 beskriver färgen svart som den mest lämpliga. Under Ludvig XIV blev det franska hovet tongivande vad gäller dräkter och hovceremonier. Och hela Europa följde naturligtvis efter.

Det blev ett lyxöst och dyrbart nöje att tillhöra hovkretsarna. Vid det svenska hovet utfärdades överflödsförordningar som skulle begränsa kostnaderna. Men det var först under Gustav III (1771–1792) som en markant ändring skedde vid hovet. Med vissa modeinriktade ändringar gällde kungens dräktreform från 1778 till 1794 för hovets damer – åtminstone vid Riksdagens högtidliga öppnande. Gustav III:s "svenska nationella dräkt" var det sista försöket att minska lyxen i samhället.

Förf. beskriver modevariationerna i de kungliga damernas dräkter under hela 1800-talet och 1900-talet och kommer fram till de 1988 introducerade hovklänningarna, som besparar överhovmästarinnan, statsfrun, hovdamerna och Prins Bertils kvinnliga hovmarskalk alla klädbekymmer inför

hovets fester. Vid det norska hovet infördes hovdräkt 1991 och vid det danska 1992. Frågan "Vad skall jag ha på?" är inte längre aktuell för de tre nordiska kungarikens hovdamer.

Gudrun Ekstrand belyser i *Kläderna gör Kungen – Kungen gör kläderna* Gustav III:s dräkter från hans första officiella framträdande 1748 vid två års ålder till den han bar vid det dramatiska tillfälle, som ändade hans liv. Det är en detaljerad beskrivning av kungens garderob. Förf. har bl.a. granskat dels ett inventarium från 1790 över de speciellt historiskt intressanta dräkterna, dels kungens bouppteckning från 1792. I Livrustkammarens samlingar ingår nitton "mer eller mindre fullständiga dräkter" som kan räknas till den förstnämnda historiskt intressanta delen. Där omtalas bl.a. brudgumsdräkten från 1766 och serafimerordensdräkten från 1748, då Gustav III var två år gammal. Kungen hade en utpräglad personlig klädstil och valde ibland att klä sig efter det franska modet – som i brudgumsdräkten, medan han vid andra tillfällen skapade något nytt enligt gammal svensk tradition genom att omsorgsfullt studera porträtt av tidigare monarker.

På julaften 1772 beslöt han att hovet skulle få en dräkt, som skulle bäras på slotten utanför Stockholm och då kom Ekolsundsdräkten till för hans uppvaktning. Jacka och byxor var gula med blå garnering. De icke utvalda fick nöja sig med en grå lantdräkt med röd garnering. Idéen att göra en nationell dräkt uppstod 1773, då Patriotiska Sällskapet utfäste en guldmedalj för det bästa förslaget om en nationell dräkt, lämpad för svenskt klimat. Kungen stod anonymt bakom priset och hade bl.a. studerat i gamla Klädkammaren och dessutom franska modedräkter och teaterkostymer. Jean Eric Rehn ritade Serafimerordensdräkten i vit atlas med svart garnering, men eftersom den var väl sval på vintern, så kreerade Kungen "lilla Serafimerdräkten" i röd sammet med guldgarnering.

Vardagsdräkten vid Gustav III:s hov var svart med garnering och skärp i rött siden. Klädfrågorna upptog mycken tid, men Sveriges bräckliga ekonomi stoppade kungens planer på nya militäruniformer i nationella dräkters modell. Förf. sammanfattar sin uppsats med följande rader: "Det bestående resultatet av Gustav III:s dräktreform kan sammanfattas i kungens starka vilja att skapa ett genuint och synligt svenskt samhälle. Hur han lyckades kan vi ingående studera i det relativt stora antalet bevarade mansdräkter av gustavianskt snitt. Porträtt, arkivalier och memoarer talar också sitt tydliga språk och vittnar om en genomförd svensk stil som ingen annan epok kan uppvisa." Förf. nämner också "borgarståndets nya kläder". Det skulle vara av

intresse att veta i hur stor omfattning Gustav III:s önskemål därvidlag slog igenom.

Tony Lewenhaupt ger i *På spaning efter flydda gallerärmaren* en mycket rolig beskrivning av bestyren för de adels- och borgardamer, som skulle uppträda vid hovet vid senare tiders presentationer (cour). Släp kunde hyras hos NK:s Franska, Märthaskolan eller MEA. Spetsarna som var klädsamma kring ringningarna kunde lånas av släktingar och då och då kunde säkerhetsnålar på lämpliga ställen ge ett acceptabelt resultat. Galler i svart och vitt kunde sys på ett litet liv och bäras under en svart lång aftonklänning, som kunde användas vid andra tillfällen också. Det lilla livet med ärmarna kunde lånas ut till släkt och vänner vid behov. Galacourens vita klänning skulle ha vita gallerärmor. I många familjer tyckte man det var onödigt med två par ärmor och så ändrade man de "vanliga" med ett vitt galler. De långa klänningarna följde modet, det var gallerärmarna och släpet som ingav respekten för traditionen.

Angela Rundquist har skrivit två uppsatser. Den ena heter *Svart sammet, gallerärmor, spetsar och andra hovfärga tecken* den andra *Dampresentation, galacour och temottagning vid svenska hovet under 1800- och 1900-talen*. I början av den första sammanfattar hon betydelsen av evenemanget således: "Hovdräkten hade en symbolisk mening för dem som deltog i hov- och societetsliv. Den var ett inslag i elitkulturen och behövde inte förklaras där. Med dräkten markerade de hovklädda damerna närhet till sin egen grupp och distans till de utomstående." De flesta debutanter lät sig avporträtteras i den ståtliga dräkten. Från början i olja, akvarell eller pastell, men efter 1800-talets mitt blev det vanligt att låta sig fotograferas. I fotoateljén fanns rekvisita som kunde ge en ståndsmässig bakgrund. Fotograferna Jeager, Uggla och Bergne m.fl. hade fullt upp före couren och förf. menar att fotografierna av damen i hovdräkt kom att bilda en egen genre i fotoporträttkonsten. Viktigt var att de blev publicerade i tidningarna.

Sy nytt eller ändra gammalt var alltid frågan. Ateljéerna Augusta Lundin, Edman & Andersson, Tunborg, Femina, Märthaskolan, Maison Katrine, Leja och NK:s Franska anlätades, men i många fall anlätades hemsömmerskan. Somliga sydde själva hovdräkterna på Märthaskolans kurser. Den vita galahovdräkten med sina vita gallerärmor kunde uppstå av en brudklänning.

Förf. nämner att svart som markerade sorg var en färg som sällan användes av överklassens ogifta döttrar. Hovdräkten blev det första svarta inslaget i garderoben. Siden eller sammet var materialet, men tidvis fanns det riktlinjer för valet. Giftna damer

kunde få ha figursmygande silkesammet, ogifta borde ha siden, endast statsfruar kunde ha sammet etc.

Angela Rundquist beskriver hovslåpen, gallerärmarna och alla föreskrivna tillbehör, där spetsarna får en särskild rubrik. Hennes uppsats är detaljrik och bilmaterialet ytterligt instruktivt.

Förf:s andra uppsats om *Dampresentationen* ger en historisk tillbakablick på ceremonien och redogör på ett intresseväckande sätt för hovpresentationens funktion och förnyelse: från stora galaceremonier till Drottning Louises tejudningar för yrkeskvinnor. Dessa behövde endast låta trycka visitkort samt skaffa hatt och handskar till den lilla eftermiddagsklänningen – och den demokratiska tejudningen låg definitivt rätt i tiden. Denna typen av sammankomster har försvunnit helt.

Magdalena Ribbing belyser i *Hovdamschiffer och blå rosetter* hovets eleganta tjänstetecken. En säker dokumentation finns från omkring år 1800. Förut gjordes de i silver eller förgyllt silver. Numera är det fråga om kopparlegering med 80% koppar blandat med zink och nickel som förgyllas med 24 karats guld. Förf. nämner att under drottning Hedvig Elisabeth Charlottas tid (1809–1818) fick hennes hovdamer hennes namnchiffer med kunglig krona i silver. Sedan har materialet varierat under de senare drottningarna.

En hovdam bär alltid namnchiffer när hon är i tjänst. På 1940-talet lämnade hovdamen Stina Reuterswärd en beskrivning av användningen under Gustav V: "Den tjänstgörande hovdamen bär respektive kunglig dams namnchiffer i förgyllt silver på ljusblå bandrosett när hon är med prinsessan eller drottningen på mottagningar, vernissager, konserter med mera, alltså även till förmiddagsdräkt när man tar av kappan; och obligatoriskt till hovdräkten även om den kungliga damen ej skulle vara med, som till exempel vid operabesök i hovlogen." Idag har dessa direktiv i någon mån luckrats upp av praktiska skäl (de blå bandrosettterna blir så lätt solkiga). Överhovmästarinnan, dåvarande statsfrun Alice Trolle Wachtmeister beslöt i samråd med Kungaparet och Hovets enhetschefer att chiffret får bäras utan rosett, när så är lämpligt och inte alls på sportkläder och kraftiga ytterplagg.

Firman Sporrang har tillverkat medaljer m.m. sedan 1666 samt troligen också tjänstetecken. I ett par generationer har hovjuvelerare C. F. Carlman tillverkat kungliga namnchiffer. Drottning Silvias i form av spegelmonogram med krona är ritat av ädelsmeden Sigurd Persson. Det tillverkas inte i ädelmetall. Dock har traditionen genom snart ett par århundraden varit att de kungliga damerna skänkt sina chiffer i ädelmetall – silver eller guld –

vid hovdamernas bröllop eller vid avslutad tjänstgöring. Då användes chiffret även privat.

Prinsessan Christina, Fru Magnusson, inleder *En prinsessa kungligt klädd* med orden: "Det var säkert ett snillrikt och mycket medvetet drag från den gamle revolutionären Jean Baptiste Bernadottes sida: att bevara den gustavianska nationella dräktens karakteristiska särdrag och låta den leva vidare in i en ny tid som officiell hovdräkt vid det svenska hovet." Karl Johans (döpt: Jean Baptiste) gemål Desideria (döpt: Desirée) lät sig avmålats i den svarta hovdräkten med gallerärmarna redan som kronprinsessa av René Lefèvre. Hennes svärdotter Josefina (döpt: Josephine) avporträtterades bl.a. omkring 1830 i hovdräkten vars ärmar och midja ändrats efter nyrokoks mode. Ett flertal porträtt av hovmålaren Fredrik Westin visar dessa två kungliga damer klädda à la suédoise. Den ursprungliga dräkten som skapades av Gustav III fördes vidare från 1778 till 1974, då Prinsessan Christina bar den svarta hovdräkten för sista gången vid Riksdagens sista högtidliga öppnande i Rikssalen på Kungliga Slottet den 11 januari. När den nya regeringsformen trädde i kraft 1974–1975 försvann detta tillfälle att bära dräkten i full gala med långt hermelinkantat släp uppuret av en page, de enligt ryskt hovmode hermelinkantade ytterärmarna samt spetslöja fäst vid ett diadem. Sjuttonhundralets prägel hade definitivt försvunnit under 1800-talets senare decennier utom färgerna svart och vitt. Att också bära serafimerorden med band och kraschan och konungens miniatyrporträtt på serafimerblå rosett blev en tradition under 1800-talets slut.

Förf. använde hovdräkten första gången 1962 vid 18 års ålder, då hon med Drottning Louise, sin mor och sina systrar officiellt fick medverka i kunglig representation. Dräkterna ärvdes och den förf. använde hade tillhört Prins Carls gemål danskfödda prinsessan Ingeborg. "Följaktligen kändes klänningarna rätt obekväma, vissa för trånga, någon för lång, en annan lite snäv. Men en gång om året fick det gå an! Man kände starkt att man ingick i en traditionsrik kedja – något som gjorde att även vanligtvis ganska envisa yttringar av personligt tycke och smak inordnade sig i ledet." Prinsessan Christina berättar vidare att det inte var lätt att manövrera på Rikssalens drottningläktare, då den var fylld. Värst var det för pagerna, som förutom att hålla reda på slåpen också skulle handskas lämpligt med sina ceremonivärjor, retirera värdigt och omärkligt tråda i funktion igen – och detta utan någon som helst repetition. Prinsessan tillstår att det fanns många tillfällen till "glatt men högst otillåtet fniss"!

"Ur historiskt och även spektakulär synpunkt

kan man kanske beklaga att en av de vackraste ceremonierna i Sverige med så stark och traditionell anknytning till gångna tiders regeringssätt inte längre finner sin plats i dagens samhälle” tycker förf., som dock finner att bilderna från dessa ceremonier verkar mycket avlägsna till form och innehåll. Hon gläder sig över den nya hovdräkten för damer som tillkom 1988 och som känns aktuell och användbar och tror nog att Gustav III ler bifallande i sin gustavianska himmel.

För läsarens del är prinsessans skildring mycket intressant och den ger ett visst perspektiv på både ståten och mödorna, som var förknippade med den årliga vistelsen på drottningläktaren i Rikssalen.

Alice Trolle-Wachtmeisters uppsats *Den nya hovdräkten – tjänstedräkten* inleds med konstaterandet att ”den gamla hovdräkten” egentligen aldrig var avskaffad genom kungligt beslut. Mellan Prinsessan Christinas giftermål 1974 och Konungens samt Prins Bertils 1976 fanns det inga kungliga damer, varför det inte behövdes tjänstgörande hovdamer. Det skulle dröja till 1978 innan Drottning Silvia fick ett hov. Då diskuterades att använda den svarta hovdräkten igen. Damerna var positiva men herrarna negativa. Efter några år togs ämnet upp igen. Herrarna vid hovet hade sina chifferfrackar och på slaget Kungens namnchiffer. Det var lätt för gästerna att känna igen en manlig hovfunktionär. De tjänstgörande damerna fann att aftonklädningskontot var dyrt – och att de försvann i mängden trots sina tjänstetecken. Kungaparet såg positivt på förslaget om en ny hovdräkt. Efter tio års diskussioner – av och till – tillkom en ny hovdräkt i samråd med Drottning Silvia och Prinsessan Christina. Den syddes i mörkblå sammet, tvådelad, jacka och kjol. D.v.s. det blev två kjolar, en rak, knappt golvlång, tänkt för smokingtillfällen, och en hellång och vid för frackfestligheter. Dessa nya hovdräkter framställdes av ateljé ”Cissi och Ebba Dressmaker”.

Vid Riksdagssupén den 24 november 1988 användes den nya hovdräkten med de stora gallerförsedda puffärmarna för första gången av statsfrun och hovdamerna. Förf. citerar ur hovstadgan: ”Hovdräkt, mörkblå, låghalsad, lång klänning med hovärmar, bäras av tjänstgörande statsfru och hovdam vid hovfest hos Konungen och Drottningen, i hovloge på Kungl. Teater vid festföreställning, vid Svenska Akademiens och övriga Kungl. akademiers högtidsdagar, så ock annars då sådan klädsel är anbefalld.” Och det är blott att ge förf. rätt i påståendet, som avslutar hennes uppsats: ”Så har då hovdräkten blivit en damernas tjänstedräkt – i tiden.”

Av illustrationstexten framgår att Sverige först av de tre nordiska kungarikena återinförde hovdräkt för damer. Vid Kung Haralds och Drottning Sonjas Signing i Trondheim den 23 januari 1991 introducerades den norska hovdräkten, som då bars av fem damer. Den var ritad av huset Balmain chefsdesigner Erik Mortensen. Materialet är mörkblå duchesse med diskret guldgarnering. Då Drottning Margrethe och Prins Henrik firade sitt silverbröllop sommaren 1992 hade av Drottningen ritade hovklänningar nyligen presenterats. De är sydda i röd sidendamast med vit garnering kring uringningen. I Norge och Danmark använder man fortfarande vita glacéhandskar till gala, vilket inte krävs mera vid det svenska hovet. Det är i dag nästan omöjligt att få den typen av dyrbara långa handskar tvättade och att själv rengöra dem i bensin är inte tillrådligt.

Anki Dahlin har redogjort för *Uniformer och livréer vid det kungliga hovet*. Enligt hovstadgan av 1954 bärs dessa av ämbetsmän och tjänstemän av olika kategorier. Hovuniformerna är mycket dyrbara, varför den som ingen har att tillgå får bära civil högtidsdräkt. För ämbetsmännen är numera enbart två typer i bruk, nämligen stor hovuniform modell A och chifferfrack. Riksmarskalken, hovmarskalkarna, expeditionschefen, överintendenterna, ceremonimästarna, kabinets- och kammarherrarna använder hovuniform vid statsbesök och officiella middagar samt vid högtidliga tillfällen när så erfordras. Vid hovjägeristaten, hovstallet och ståthållarämbetet finns också uniformer för visst bruk. Förf. har skrivit en liten historik i ämnet från 1700-talet och framåt. Det mest intressanta för läsaren av i dag är det som skett på uniformsfronten i vårt århundrade som t.ex. införandet av chifferfracken 1910. Mellan hovstadgarna från 1920 till 1954 fanns oändligt många olika uniformer. Slottsarkitekt, slottsarkivarie, hovsekreterare, livmedikus, hovtandläkare, hovkapellmästare med flera bar uniform vid olika tillfällen. Alla dessa slopades 1954.

Det finns ett flertal livréer för personal inom hushållet – taffeln – och hovstallet. En *hovfurir* för befälet över såväl dukning som servering vid Kungaparets officiella middagar. Han ser till att serveringspersonalens klädsel är korrekt (och att ingen glömmar de vita bomullshandskarna). Själv har han två uniformer, en till parad med epåletter och en enklare. Verkligt spektakulära är *Jägarens* och *Löparens* uniformer vid kungamidagarna. Jägaren, som serverar kungen, har paradlivré av grönt kläde med silvergaloner och är förmodligen den ende som har stövlar inomhus. Han har huvudbonad i båtmodell som har silvergaloner och grön

plym. Han har som hovfuriren även en civilfrack. Löparen serverar drottningen klädd i mörkblått livré med silvergaloner. Under jackan skimtar ett skört med fransar och hans huvudbonad är prydd med en röd/vit och en blå/gul strutsfjäder. Jägaren och löparen medföljer också kungaparet vid åkning i kalesch. Taffeltäckaren och munskänken har svart livré med gula passpoaler. Gästerna serveras av lakejer i mörkblå frack med silvergaloner. De har vid statsbesök gul väst och gula knäbyxor i sammet, till övriga middagar gul väst och knäbyxor av svart kläde. På vänster axel är en ägiljett fästad (franska, aiguillette, ett flätat gulddrageriarbete). Till för få år sedan har taffeln och hovstallet använt uniformer från början av 1900-talet eller i vissa fall ännu äldre. Ett särskilt statsanslag har gjort det möjligt skaffa en del nya livréer.

Kammarpager tjänstgör än i dag vid statsbesök och de högtidliga audienserna, då kungen mottar nyutnämnda ambassadörer. De har mörkblå jacka med guldgaloner och jabot (halskrås). Knäbyxor hör till denna livré som till många av de tidigare nämnda. Till många uniformer hör huvudbonad, ofta en bicorne, d.v.s. en båtförmad hatt.

De personer en besökare först möter på Kungl. Slottet är slottsvakterna, som hör under ståthållarämbetet. De har två uniformer, till vardags mörkblå vapenrock och långbyxor och tillhörande kapp, till parad vapenrock med axelklaffar, midjebälte med värja och bicornhatt.

Avslutningsvis nämner förf. en del civiluniformer som infördes av Gustav III, som t.ex. för tjänstemän för hovrätterna, kammarkollegiet, ambassadörer etc. Under 1800-talet kom även tjänsteuniformer till för anställda vid tull, polis, järnväg, post och telegraf – uniformer som med en del ändringar fortfarande finns.

Uppsatsen är informativ och ger inblick i ståt och vardag vid hovet av i dag.

Lena Rangström beskriver i *Cour och levé – hovpresentation på Gustav III:s tid* hur det gick till vid hovet (la cour). Kur eller cour kallades uppvaktningen vid hovet redan i början av 1700-talet. Förf. berättar om hur Gustav III ändrade ceremonier och etikettregler "efter franska hovets modell" med levé, cour och grand couvert för eliten närmast de kungliga. Le levé och le grand couvert pågick ett par decennier, men la cour – hovpresentationen – fortsatte i ändrat skick till mitten av vårt århundrade. Dock blev couren under 1800-talet enbart en presentation av damer. Karl XV (1859–1872) tog det helt stora steget i tiden och lät borgerskapets fruvar presenteras. Det blev då drottningen som fick ta emot debutanterna. Drottning Louise, Gustav VI Adolfs gemål, avvecklade couren och då var det redan länge sedan de kungliga i Gustav III:s stil enbart omgavs av adeln – de gamla ättlingarna – och ingen ofrälse fick äta vid kungens bord.

Livrustkammarens bok *Hovets dräkter* ger en intressant tillbakablick på klädedräkt, mode, ceremonier och traditioner inom hovet, som det förut blott var en mindre del av befolkningen förunnat att komma i beröring med. De många illustrationerna i färg och svart/vitt och de informativa bildtexterna ger framställningen en avsevärd tyngd. Med åtta författare till tio uppsatser kan det knappast undvikas att en och annan upprepning förekommer – det är ju ett rätt smalt ämne – av stora dimensioner för all del – som boken handlar om. I betraktande av den fylliga genomgången av hovets dräkter, uniformer och livréer kunde det ha varit intressant även med en beskrivning av hovets sorgklädsel, den har haft stor betydelse, men kräver möjligen en egen volym.